

ALISHER NAVOIY IJODIDA NUTQ MADANIYATI MASALALARI

Yigitaliyeva Shohsanam Isog'ali qizi

*Qo'qon DPI o'qituvchisi***Abdurahimova Moxizar***Qo'qon DPI talabasi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada so'z san'atining buyuk namoyondasi mutafakkir Hazrat Alisher Navoiy ijodining o'ziga xos jihatlari, nutq odobi masalalari haqidagi qarashlar yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *so'z ta'rifi, nutq so'zlash, aql bilan so'zlash, yaxshi muomalada bo'lish, so'z odobi, rostlik ta'rifi.*

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir. (Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov). Bu gulshan ichraki yo'qtur baqo guliga sabot, Ajab saodat erur chiqsa yaxshilik bila ot. Har bir millatning adabiyotida bir qasr barpo qilgan buyuk shohi bo'ladi. Rus adabiyotida Pushkin, ingliz adabiyotida Shekspir ana shunday shohlardandir. O'zbek adabiyotida dunyoga dong taratgan, ulkan madaniy xazinasini bo'lgan boqiy saroyini esa Hazrat Mir Alisher Navoiy bunyod qildi. Navoiy nafaqat turkiy adabiyot olamida, balki jahon madaniyatining boqiy ustuniga aylandi [1].

O'zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy turkiy tilda go'zal nutq tuzishning bayroqdori sifatida o'zbek tili boyliklarini namoyon etuvchi mashhur asarlar yaratdi. Navoiyning sa'y-harakatlari tufayli XV asrda o'zbek tili olamga dong'i ketadigan adabiy asarlar yaratishga qodir til ekanligini isbotladi.

Bobur, Ogahiy, Komil Xorazmiy, Munis, Mashrab, Maxmur, Gulxaniy, Nodira, Uvaysiy, Muqimiy, Furqat, Avaz O'tar, Fitrat, Behbudiy, So'fizoda kabi mutafakkir shoir va yozuvchilarning asarlarida Navoiy boshlab bergan o'zbek mumtoz adabiy tili me'yorlari mukammalashib bordi. Navoiy o'z asarlarida nutqning kishilar kundalik ehtiyojini qondiruvchi nodir vosita ekanligini qayd etdi. "Mahbub ul-qulub" asarida voizlar til odobi xususida fikr yuritisa, "Muhokamat ul lug'atayn" asarida o'zbek adabiy tilining boyligini e'tirof etdi. Nainki e'tirof etdi, balki tilning ijtimoiy hodisa ekanligini ta'kidladi. So'zning tarixiy-madaniy xizmati beqiyos, ammo til imkoniyatlari nutq jarayonidagina ochib beriladi. Agar nutq bo'lmas ekan, tilning, so'zning cheksiz imkoniyatlari ruyobga chiqib chiqmay qolaveradi. "Majolisun-nafois" da so'zning voizlari hayotida tutgan o'rni haqida ham shaxsiy mulohazalar bayon qilinadi. "Nazmul javohir" asarida esa so'z qudratli vosita ekanligi, insonga hayotiy zarurat sanalishi aytib o'tiladi. Tarixdan ma'lumki, Navoiyning o'zi ham mohir notiq bo'lgan

va shirin kalomi, o'tkir tafakkuri bilan xalq qalbidan joy olgan va o'z asarlarida ham xaloyiqqa nafi tegadigan, el yuragidan joy oladigan shirin-zabon so'zlar so'zlashni, chiroyli va ravon nutq tuzish yo'llarini o'rganish lozimligi haqida mukammal fikrlar bayon etgan.

Navoiy tilni o'sib, rivojlanib boruvchi, jamiyatning ehtiyojiga muvofiqlashuvchi zarurat ekanligini anglab, tillar o'zaro aloqada bo'ladi, bir-biriga chatishadi deb hisoblaydi. Navoiy kishining nutq qobiliyatini tug'ma ekanligini ta'kidlaydi. "Muhokamatul-lug'atayn" asarida arab tili "kalomi ilohiy" deb ulug'lanadi, fors va turkiy tili solishtiriladi. Olim bu asarda ikki tilning lug'at boyligi, so'z yasalishi, fonetik tarkibi, stilistikasi kabi xususiyatlarini chog'ishtirib, badiiy imkoniyatlari jihatidan turkiy tilning fors tilida qolishmasligini isbotlaydi. Hattoki, fors-tojik tilida, ekvivalenti bo'lmagan o'zbekcha so'zlarni misol keltiradi. "Muhokamatul lug'atayn" asari bevosita tilshunoslining nazariy muammolarini hal qilishga, o'zbek tilining boshqa tillar orasida tutgan o'rnini belgilab berishga, o'zbek nutqi madaniyatini o'rganishga qaratilgan. Mutafakkir asarlarida o'zbek tilining leksik boyliklaridan, sinonim va omonimlaridan, xalq ta'biri, maqol va matallaridan, frazeologik, ideomatik birikmalaridan, jumla tuzilishidan keng foydalandi. Alisher Navoiyning nutq madaniyati masalalariga bag'ishlangan fikrlari yanada mukammalroq ifodalangan asari "Mahbub ul-qulub" dir. Chunki shoir bu asarida tilning ahamiyati, undan foydalanish, nutq so'zlovchi dilidagi fikrni to'g'ri aks ettirish lozimligi haqida fikrlar bayon qiladi.

"Saodatbaxsh ruh zuloliga matla' ham til. Tilga iqtidorlig'-hakimi xiradmand, so'zga ixtiyorsiz-layni najand. Tilki fasih va dilmazir bo'lgay, xubroq bo'lgay agar ko'ngil bila bir bo'lgay" deb yozadi Navoiy. Ma'nosi: "Saodatbaxsh ruhning tiniqligi manba ham til, baxtsizliklar yulduzining boshlanishiga sabab ham til. Tilga kuchi yetadigan kishi aql podshosidir: so'zga ahamiyat bermaydigan kishi la'natlangan, pastdir. Til go'zal va dillarni olovlantiruvchi bo'lishi bilan birga, so'zlovchining dilidagini aks ettirsa, yanada yaxshiroq bo'ladi".

Navoiy til deganda nutqni ko'zda tutgan. Til, ya'ni so'z o'zining ko'p yaxshi fazilatlari bilan nutq uchun material ekanligini, nutqning qo'polligi, maqsadga muvofiq bo'lmasligi so'zlovchiga zarur yetkazishini alohida ta'kidlab o'tadi. Mayin, yoqimli, shirali ovoz bilan so'zlash odobi haqida, o'ylamasdan so'zlamaslik lozimligi haqida: "Tildin azubat dilpisanddur va miynat sudmand. Chuchuk tilki achig'liqqa evruldi, zarari oni bo'ldi. Chuchuk so'z sof ko'ngullarga nushdir... So'zni ko'ngulda pishqormaguncha tilga kelturma, harnakim ko'nglungda bo'lsa, tilga surma" deydi. Buning ma'nosi shundayki, tilning shirin, yoqimli va yumshoqligi foydadir. Chuchuk til achchiqqa aylansa tinglovchiga zarar yetkazadi. Qandni mast qiluvchi aroq qilsalar, harom bo'ladi. Chuchuk so'zni toza ko'ngullar simiradi... So'zni ko'ngulda pishitib olmaguncha so'zlamagin, ko'nglingda bo'lgan har qanday fikrni ham ayta berma. Nutqdan maqsad fikr anglatishdir: "Ammo so'zlar va saboqlardin murod ma'nodur". Nutq nazariyasi bilan jiddiy shug'ullangan shoir "Mahbub ul-qulub" asarining 24-

bobini voizlik ilmiga bag'ishlaydi. Navoiyning o'zi ham notiqlik san'atini o'z davrida yuksak darajaga ko'targan.

Navoiy ta'kidlashicha, shirin so'z bilan ko'p ishlar amalga oshadi.

Har kimki achchiq bo'ldi so'zi, anfosi,

Bor suhbatidin xalqning istig'nosi.

So'zlashning ham me'yorlari bor. "Boisi g'aflat ko'p so'z"- ko'p gapirish ham g'aflat, g'ofillikka sabab. Har qancha suxandon bo'lsa ham, imkon bo'lguncha so'zni qisqa gapirish zarur. To'g'ri va rost so'z mavjud. Yolg'on va yolg'onchilik bor. Shoir o'gitiga so'zlayotgan kishilarning kimligi, qandayligi uning ko'rinishi bilan emas, so'zlanayotgan gaplaridan ayon bo'ladi. Ko'ngilga kelgan har bir fikrni tilga chiqaraverish beburdlikka olib keladi. Behuda, beburd va masxaraomuz so'zlash kishining o'ziga ozor yetkazadi. Navoiy "Xamsa" ning deyarli barcha dostonlarida "So'z ta'rifida..." sarlavhasi ostida boblar ajratadi. O'zining g'azallaridan birida so'z haqida fikr yuritir ekan, "Xamsa" dagi har bir harf (so'z emas, harf) o'zida ko'plab durlarni jamlagan "bahr erur" ligini ta'kidlaydi.

Navoiy so'z haqida gapirganda "So'z iqlimi", "So'z mamlakati", "So'z jismi", "So'z kishvari" birikmalarini ishlatiladi. Nutqning madaniyligini ta'min etadigan to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boylik, soflik, jo'yalilik kabi kommunikativ sifatlari Navoiyning asarlarida bayon etilgan; nutq so'zlash ko'nikmasi nutq madaniyatidan kengroq tushuncha bo'lib, Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror", "Lison ut-tayr", "Mahbub ul-qulub" asarlarida kengroq yoritilgan va fikrlar hayotiy misollar bilan dalillangan; nutq so'zlash ko'nikmasi nutq madaniyatiga xos kommunikativ sifatlardan tashqari rost so'zlash, aql bilan so'zlash, yaxshi muomalada bo'lish, so'z odobi, murojaat, olqish, undalma kabi kommunikativ sifatlarni o'z ichiga oladi; Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror", "Lison ut-tayr" hamda "Mahbub ul-qulub" asarlari ona tili mashg'ulotlarida nutq so'zlash ko'nikmasini rivojlantirishga oid topshiriqlar ishlab chiqishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy Mahbub ul-qulub. – Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. 127 b.
2. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Oltinchi jild. Xamsa. Hayrat ul-abror. Farhod va Shirin. – Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2012. 356 b.
3. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. To'qqizinchi jild. Lison ut-tayr. Majolis un-nafois. Mahbub ul-qulub. Munshaot. Vaqfiya.
4. Yigitaliyeva, S., & Yo'ldoshboyeva, O. (2023). OLIY TALIMDA ONA TILI FANINI O'QITISHNING NAZARIY MASALALARI. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 41-44.

5. Yigitaliyeva, S. (2023). Yaxshilik konseptining bilvosita ifodalanishi. Mug'allim.
6. Isog'aliyevna, Y. S. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili darslarini o'rgatishning lingvistik konseptual asoslari. Integratsiyalashgan ta'lim va tadqiqotlar jurnali.
7. Yigitaliyeva, S. (2022). Hayrat-ul abror dostonida so'z ta'rifi. Scienceweb academic papers collection.
8. Oripova, K. (2022). Turli tillardagi antonimlarning strukturaviy jihatlari. Scienceweb academic papers collection.
9. Oripova, K. (2022). Ingliz tilidagi antonimlarning o'ziga xos xususiyatlari. Scienceweb academic papers collection.
10. Andrew, J. S. (2023). ARTISTIC DISCOURSE AND ANTONYMS IN IT AS A CULTURAL FACTOR. Open Access Repository, 9(3), 409-411.
11. Орипова, К. Э. ЎХШАТИШЛАР ИШТИРОКИДАГИ БАДИИЙ МАТНЛАРДА АНТОНИМЛАР МАДАНИЙ ОМИЛ СИФАТИДА. МУ АЛЛИМ СЕЎМ ЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИ², 52.
12. Oripova, K. (2023). PROBLEMS IN THE STUDY OF ANTONYMS IN COMPARATIVE LINGUISTICS. Scienceweb academic papers collection.
13. Shahista, K., Shohida, I., & Saidaxon, M. (2023). COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(20), 46-49.
14. Shokhistakhon, H. (2023). THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN THE FORMATION OF DIALOGIC SPEECH SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS. Gospodarka i Innowacje., 33, 391-393.
15. Shohida, I., & Shahista, K. (2023). CONCEPTUAL INFORMATION IN LANGUAGES ACTIVATING STRUCTURES. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 12(03), 56-60.
16. Khatamkulova, S. (2022). To the Problem of Transfer of the National Uniqueness of Proverbs, Sayings and Other Units in Literary Translation. The Peerian Journal, 4, 17-19.
17. Shohista, K. (2023). The Study of Metaphors as A Means of Discursive approach from Linguistics Point of View. Journal of Survey in Fisheries Sciences, 10(2S), 2897-2902.
18. Усмонова, Д. Т., & Джураева, Ф. А. (2022). МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ КАК НАУКА И УЧЕБНАЯ ДИСЦИПЛИНА. FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA, 1(1), 18-22.
19. Usmonova, D. (2019). Using Didactic Games in Chemistry Education. Eastern European Scientific Journal, (1).

20. Усмонова, Д. Т., Игамназарова, З., & Тоирова, Х. ВАЖНЕЙШИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И ИХ ТЕНДЕНЦИИ. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych, 103.

21. Tulkunovna, U. D. (2023). SYSTEM-ACTIVITY APPROACH IN TEACHING CHEMISTRY AT SCHOOL. Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595), 3(2).

22. Усмонова, Д. Т. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИИ ПО ПРЕДМЕТУ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ХИМИИ НА ТЕМУ «ПРОМЫШЛЕННЫЕ ОТХОДЫ». Educational Research in Universal Sciences, 2(2), 637-643.